

Oksana Penkova, Svetlana Boyko
(Donetsk National University)

**THE TRADITION OF WEAVING WREATHS AT THE MIDSUMMER
HOLIDAY IN UKRAINE: HISTORY AND TRANSFORMATION IN THE
SECOND HALF OF THE TWENTIETH CENTURY.**

Purpose

In the Ukrainian society, there is interest in their traditional culture, which revives the spiritual and moral values of the people. The article examines the tradition of weaving wreaths on the holiday of Ivan Kupala as a separate phenomenon of Ukrainian ethnic culture. Midsummer Celebration preserved archaic forms. Obligatory attribute of a

holiday wreath was - the union of plant and solar cults, the symbol of the cycle of the calendar, and the fate of the maiden purity. With wreaths associated rituals and gaming activities of the holiday.

Approach

The article is based on significant ethnographic material, which the authors have collected in different regions of Ukraine. The authors analyze the magical function of wreaths and their symbolism. The article offers a systematization of wreaths. The authors examine the rituals that use wreaths during the holiday. The article analyzes the transformation that took place with the tradition of weaving and the use of wreaths at Ivan's Day in Ukraine in the second half of the twentieth century.

Findings

The study was the result of that in the regional characteristics of Ukrainian ethnic culture, traditions associated with wreaths on Ivan's Day is almost the same in different regions of Ukraine. For weaving wreaths girls used exclusively live vegetation (as opposed to the wedding wreaths), all the herbs, flowers and berries (of 12, 4, or one kind) had a symbolic meaning. Match up the shapes guessing the wreaths and their explanation. The article found that throughout the twentieth century holiday of Ivan Kupala warp: lost its structure, forgotten rituals, symbols and semantics. In the 1960 - 1980 Kupala was part of a series of labor and youth festivals rituals of Soviet Ukraine. Wreaths of flowers and ears of corn used as an aesthetic piece of clothing and holiday parties as a game element. Their symbolic value perceived is very simplistic.

Research implications

In the study of various aspects of the traditional culture of Ukrainians materials articles will benefit.

Value

The article summarizes the research. Wreath that wove Ivan Day, traditions and rituals associated with it came into archetypes Ukrainian mentality. They have lost the symbolic meaning and transformed into a favorite game of fun, and the wreath - a bright aesthetic element with ethnic accents.

Keywords: *wreath , rituals and tradition of weaving wreaths , holiday of Ivan Kupala , the cult of vegetation , agricultural cults.*

Оксана Пенькова

(к.і.н., доц. каф. історії слов'ян ДонНУ. moruzhenko63@mail.ru)

Світлана Бойко

(студентка ДонНУ. boykosvetlanapochta@mail.ru)

ТРАДИЦІЯ КУПАЛЬСЬКОГО ВІНКОПЛЕТЕННЯ В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

Останні десятиріччя в українському суспільстві сформувався стійкий інтерес до своєї традиційної культури, на яку покладають завдання відродження духовності, моральних цінностей народу. Одним з проявів традиційної культури

є свята календарно-землеробського циклу, зокрема свято Івана Купала. Воно зберегло яскраву язичницьку забарвленість та архаїчні форми. Обов'язковим атрибутом свята був вінок – поєднання рослинного і солярного культів, символ річного коловороту, сонячного світла, безконечності, долі та дівочої чистоти. З вінками пов'язані майже всі обрядові та ігрові дії свята. У статті розглядається купальський вінок як окреме явищем української етнічної культури.

У роботі на підставі значного масиву етнографічного матеріалу, як опублікованого, так і зібраного авторками в різних регіонах України, досліджено особливості українського купальського вінка та трансформаційні зміни, які відбулися з традицією плетіння та використання вінків на Івана Купала в Україні у другій половині ХХ ст. В статті виокремлюються магічно-оберегові функції вінків та їх місце у структурі свята Івана Купала. Особливу увагу приділено символічному навантаженню купальських вінків, систематизації їх за композиційним складом та використанням.

Результатом проведеного дослідження є з'ясування того, що при всіх регіональних, локальних особливостях української етнічної культури, традиції, пов'язані з купальськими вінками є тотожними у різних кутках України. Для вінкоплетин використовували лише живу рослинність (на відміну від весільних вінків), всі трави, квіти та ягоди (всього 12, 4 або один вид) мали символічне навантаження. Збігалися і форми ворожіння на вінках і його тлумачення. В статті з'ясовано, що протягом ХХ століття під впливом низки чинників свято Купала зазнало суттєвих деформацій: втрачена його структурна цілісність, забута обрядова символіка й семантика. У 1960-і – 1980-і роки Купала набуло розповсюдженості як частина циклу трудової обрядовості та молодіжних свят радянської України. Це можна розцінювати як своєрідний наслідок застережливого ставлення до нього церкви (інші календарні свята трактувалися як релігійні і знаходилися під забороною). Вінки з живих квітів та колосся використовували і як естетичний елемент вбрання учасників свята і при нагородах переможців соцзмагань, їх символічне значення сприймалося вже дуже спрощено.

На завершення статті підводяться підсумки проведеного дослідження. Купальський вінок та традиції й обрядовість, які були з ним пов'язані увійшли в архетипи української свідомості. Утративши своє глибинне символічне навантаження, традиція вінкоплетин та обрядові дії, пов'язані з вінками, перетворилися на улюблену ігрову забаву, а сам вінок – на етнічно забарвлений яскравий естетичний елемент.

Ключові слова: вінок, обрядовість, традиція вінкоплетин, свято Івана Купала, культ рослинності, аграрні культури.

Традиційна культура, зумовлена як географічно-природним чинниками, так і господарською діяльністю, формувалася на самих ранніх етапах етногенезу. Вона втілює систему цінностей, що складалася у певного народу протягом віків. Одним із проявів традиційної культури українців є свята та обрядовість календарно-землеробського циклу, в яких простежуються аграрні культури, зокрема культ рослинності,

солярний тощо. Чи не найкраще їх архаїчні форми збереглися у святі Івана Купала, яке припадало на літнє сонцестояння (22 червня). Через свою яскраву язичницьку забарвленість це свято довго не визнавалося церквою. Оскільки заборонні заходи виявилися абсолютно неефективними, свято Купала спробували прилагодити до церковного християнського календаря. Лише два з половиною століття тому воно було визначено як Різдво Святого Пророка Предтечі й Хрестителя Господнього Іоанна (у народі казали Іоанна Хрестителя) й почало святкуватися 24 червня за старим календарем або 7 липня за новим. З огляду на дуже глибоку архаїчну вкоріненість та слабку християнізацію саме цього свята порівняно з іншими календарними, виникає питання: чому саме Івана Купала виявилось таким стійким до новацій? Адже дві інші кульмінаційні віхи аграрного календаря – зимового сонцестояння та весіннього рівнодення трансформувалися в провідні християнські свята – Різдво та Великдень (Пасху). Навіть місце проведення купальських обрядових дій, їх форми, особливості святкування залишилися без суттєвих змін. Свято проводилося майже протягом доби, просто неба, у гаях, лугах, на берегах річок. Обов'язковим атрибутом свята (таким же як і виготовлення солом'яних опудал та запалювання вогнищ) був вінок – символ річного коловороту, сонячного світла, безконечності, долі та дівочої чистоти. З вінками пов'язані майже всі обрядові та ігрові дії свята. Вінок як невід'ємну складову Купальського свята можна вважати окремим явищем української культури, сповненим багатьма смислами.

Історіографія зазначеної теми складається з трьох груп робіт. Перша – дослідження етнологів, присвячені культу рослинності, його символіці та семантиці. Це, перш за все, спадщина видатного англійського етнолога Дж.Фрезера [1]. Вітчизняні автори, вивчаючи культ рослинності, звертаються також до особливостей українських купальських вінків. Це, зокрема, доробки С.Токарева і Т.Філімонової [2], М.Пархоменко [3], В.Пастушенко [4]. Друга група робіт безпосередньо стосується самого купальського обрядового комплексу. Це наукові розвідки Г.Лозко [5], митрополита Іларіона (Огієнко) [6], В.Мицика [7], В.Піхоти [8], В.Давидюка [9], Т.Пархоменко [10], О.Пенькової [11] тощо, у яких вивчаються історичні витoki свята, аналізуються його структурні компоненти, вивчається генеза купальської обрядовості, з'ясовуються спільні риси та відмінності у різних регіонах України. Третя група робіт – це надбання етнологів, сферою наукових інтересів яких є різні прояви матеріальної та духовної культури українців, і які торкаються зазначеної теми під час комплексного вивчення своїх наукових проблем. Варто назвати роботи Л.Артюх [12], З.Болторович [13], М.Лановик та З.Лановик [14] та ін. Проте, деякі питання, пов'язані з купальськими вінками залишаються й досі невивченими.

Метою статті є дослідження особливостей українського купальського вінка та трансформаційних змін, які відбулися з традицією плетіння та використання вінків на Івана Купала у другій половині ХХ ст. Задля цього необхідно вирішити наступні завдання: виокремити магічно-оберегові функції вінків та їх місце у традиційній структурі свята Івана Купала та з'ясувати наскільки збереглися традиції, пов'язані з купальськими вінками в конкретно-історичних умовах України у другій половині

XX ст. Необхідно також розглянути символічне навантаження купальських вінків, систематизувати їх за композиційним складом та застосуванням.

Джерельною базою дослідження є як опубліковані етнографічні розвідки, зокрема роботи О.Воропая [15], Хв.Вовка [16], С.Килимника [17], фольклористичні розвідки П.Чубинського [18], В.Скуратівського [19], так і польові матеріали, зібрані авторками в різних регіонах України, зокрема в Донецькій, Харківській, Луганській, Полтавській, Київській, Івано-Франківській, Хмельницькій та Львівській областях та отримані від респондентів, які надали інформацію про святкування Купала в різних куточках України.

Перший опис свята з наголосом на його язичницьку генезу знаходимо у «Житті Володимира», історичній пам'ятці XVI ст.: «В вечер зобравшись... кладуть зась огонь і беруться за руки, коло огня оного скачуть, співаючи пісні, в которих часто споминають Купала, а потом чрез оний огонь прескакують, бісу оному Купалі офіруючи сами себе» [6, С. 298] та Густинському Літописі XVII ст.: Купало б'яше бог обилия.... Сему Купалу, бісу еше і донині по нікоіх странах безумніі пам'ять совершають, наченше іюня 23 дня, в навечеріе Рожства Іоанна Предтечі...» [6, С. 298]. Купало було святом усієї громади. Хоч основними його учасниками й була молодь, до обрядових дій залучали старших жінок. У святкуванні брали активну участь чоловіки й підлітки. Старі люди були глядачами, малих діток мами вбирали у віночки і тримали на руках. Частування та пригощання усіх присутніх було обов'язковим.

В XIX – на початку XX ст. структура свята Купала та його обрядовість ще зберігали свою композиційну цілісність. В ній можна було простежити стародавнє магічне навантаження. Традиційне купальське дійство складалося з багатьох елементів, пов'язаних з вінком: плетіння, запалювання вогнища, водіння хоровадів, прикрашання стрічками й віночками жіночого деревця, ворожіння на вінках тощо. Коло-вінок вважалося охоронцем від нещастя, а сама замкнена форма кола слугувала підтвердженням нескінченності людського життя, символом вічності та кохання [4]. Магігно-обереговий вплив ритуальних вінків (символічне єднання солярного і рослинного культів) залежав від часу проведення обряду, матеріалу виготовлення вінка, його призначення. Магічна сила підсилювалась словесною магією – піснями-молитвами, які супроводжували всі дії [14, С.165], та особливим цілеспрямованим підбором цілющих рослин.

Збирати рослини для купальського вінка дівчата лаштувалися, як правило, задовго до світання. Вмившись росою та тирлич-зіллям, вони гуртом ішли до лісу чи в поле потайки від хлопців, які не повинні були цього бачити [13]. Наші респонденти з різних регіонів України згадували, що «трави і квіти слід збирати без одягу, щоб вони зберегли лікарські властивості. Лише дітям дозволялося не роздягатися». Катерина Афанасьєва з Донецька зазначає: «Вранці слід було вийти до сходу сонця і зібрати душицю, барвінок, м'яту і бархатці. Тітка моя ще петрушку збирала, потім висушувала і використовувала для лікування. Рвати можна було лише ті трави, на яких є роса – Божа сльоза. Бабуся казала, що краще брати з корінцем, у ньому вся цілюща сила». Щоб рослини справді стали чудо-

дійними існував ритуал: спочатку перед рослиною слід було стати обличчям до сходу сонця та, обернувшись на захід, рвати її, супроводжуючи дії спеціальними примовляннями. Вінокплетени – виключно дівоча й жіноча справа. Зірвавши дванадцять різних квіточок-оберегів, дівчата сідали біля річки і плели вінки (зазвичай кілько: один – на голову, інші – для ворожіння, окремий – для хлопця). При цьому співали пісні, наприклад: «Ой, зов'ю вінки та на всі святки, на всі святки, на всі празники, та рано, рано — на всі празники» [14, С.164]. Пісні могли пов'язуватися і з окремими рослинами, вплетеними до вінків, як тужлива співанка про брата і сестру Василя й Маринку, що перетворилися на запашні васильки та руту-м'яту.

Купальський вінок мав бути пишним і розлогим. Подекуди їх плели і одягали юнакам. Так, за розповідями інформаторів, на Тернопільщині парубочі вінки виготовляли з жита і одягали на капелюха (або прикрашали їх зеленню). На Полтавщині брилі хлопців квітчали дівчата, з котрими вони любляться. Вінки з дубового листа для всіх Іванів виготовляли на Івано-Фраківщині. Кожна рослина у купальському вінку мала особливе значення. Зазвичай вплітали материнку, барвінок, чебрець, медянку, ромашки тощо. Дівчата збирали зілля, яке допомогло б знайти кохання. Брала лише рослини, які найбільше сподобалися.

Любовним зіллям вважалися волошки – символ хлоп'ячої доброти і дівочої скромності. Віночки з м'яти, любистку, материнки, сокирок, полину оберігали від зурочень і відьомських зазіхань, аби злі духи не змогли зашкодити здоров'ю, можливості бути матір'ю. М'ята захищала дітей від хвороб. Сокирки стали символом охорони полів і нив. Буркун-зілля символізувало вірність (з'єднувало розлучене подружжя). Хміль означав родючість, любов, був знаком хоробрості й відваги, гнучкості розуму. Материнка – символ материнської любові, а любисток – здоров'я і злагоди, привертав любов дівчини. Ромашка – квітка, що нагадує сонце, знак богині кохання Лелі з її доброзичливістю. Роман-зілля (ромен-зілля) лісове пробуджувало кохання. Братки польові (Іван та Мар'я) – брат і сестра, які, не знаючи про свою спорідненість, побралися, і за цей гріх до них не приходять смерть, застерігають від кохання по крові. У Сокирянському районі Чернівецької області вплітають перестріч гайовий, лопух, богородську траву та ведмеже вушко. Петрушка і полин, який вважали «недобрим» зіллям, захищали від мавок і русалок, оберігали від зурочень [18]. На Слобожанщині для відлякування нечистої сили вплітали барвінок і полин. Про це ж розповіла Ганна Іванюк із с. Гарасимів Івано-Франківської області. Дівчата вплітали поміж квітів часник, який вважався оберегом від нечисті та захищав від мавок і упирів. Всього до вінка слід було зібрати 12 квіточок, співаючи: «Піду в садочок, нарву квіточок, нарву квіточок, сплету віночок, сплету віночок, пуцу в ставочок, хто вінок пійме, той мене візьме» [14, С.165].

Народна цілителька Наталя Степанова з Полтавщини згадує про вінки, до яких вплітали чотири трави – символи чотирьох сторін світу: Іван та Мар'я, лопух, богородську траву (чебрець), ведмеже вухо (коров'як звичайний). Про чотири трави розповідає і респондентка з Києва Любов Руденко, учасниця купальських свят у Броварах: «Найчастіше дівчата плели вінки з вербового гілля або чотирьох трав

і квітів: Івана та Марії, лопуха, чебрецю та волошок». На Черкащині й Поділлі ув'язували черешні та вишні, липник («щоб хлопці липли»). У Галичині плели вінки з чебрецю, святити їх у церкві та зберігали протягом року. На Харківщині до купальського убору входили підмаренник, ромашка, сокирки – квіти, завдяки яким вінок довго не тоне.

На Вінниччині увесь матеріал для плетення вінків називали зіллям, інколи травою. Основу складало листя, яке добре зберігалось у засушеному вигляді, не скручувалося і не втрачало кольору. Вінки у селі Лихачівці на Полтавщині вили з барвінку, польових квітів і ягід. Існувала й практика плетення вінків лише з одного виду рослин: любистку – символу любові й добра («щоб привернути увагу добрих сил – звий віночок з любистку»), вірності та злагоди. Плели вінці з берези – знаку родючості, дівочої ніжності, яка ще й відганяє злих духів і відьом. Малечу вбирали у вінки з «божої квітки» – ромашки, збираючи яку, приказували: «Божа квітка, відірвись від землі та й ходи на голівку». Магічними функціями народ наділяв чебрець – «євшан-зілля». Про них згадує Любов Руденко: «Чебрецеві вінки вважалися одним із кращих оберегів, захищаючи від лихої сили». Люди вірили: чим запашніше зілля, тим краще воно захищає. Кожна квітка купальського вінка мала свій символ, магічно оберігаючи та захищаючи людину. Коли ж віночки сплетено, решту зілля кидали у воду чи розтрушували співаючи: «По садочку ходжу, виноград саджу, посадивши, та й поливаю. Ой, поливши, та й нащипаю, нащипавши, віночка зів'ю...» [14, с.164], після чого проводився хоровод – дівчата повільно йшли одна за одною, піднімаючи до сонця вінки, співаючи купальські пісні, «щоб сонце обцілувало» вінкові рослини та збагатило їх магічними властивостями.

Окремо випліталися вінки, які спускалися на воду із запаленими лучинками або свічками у кінці святкування. Їх згадують майже всі респонденти, зокрема киянка Любов Руденко, описує довгі й тоненькі парафінові свічки у купальських вінках. За уявленнями українців, Купало було одним із дозволених періодів для ворожіння. Це зазначають усі дослідники: «Далі пускають вінки на воду і співають, залицяльно тримаючи руки в боки: «Віночка звивши на воду пуцу. Хто віночка пойме, той мене візьме. Хто вінка дістане, той моїм стане» [14, с. 164]. Оповідає про це В.Скуратівський: «...Дівчата побігли до річки. У кожної на віночку горіла свічечка. Вони обережно опускали їх на воду. Плесо зарябіло безліччю вогнів. Створювалося враження, начебто річка спалахнула. Видовище було казкове» [19, с.19].

Кожна дівчина пускала свій вінок на воду приспівуючи: «Поплинь, віночку, по бистрій хвилі, Поплинь під хату, де живе милий. Поплив віночок доли водою, Серце дівчини забрав з собою» (Київська область), і дивилася: якщо попливе – чекай щастя, якщо потоне, це віщувало розлуку з милим, куди прибі'ється віночок, там на дівчину чекає доля. Інколи пускали два вінки, всередині яких на гілочках прилаштовували свічки. Один такий вінок загадували на себе, а другий на коханого. Якщо вони сходилися на воді, це був знак, що закохані будуть у парі, а коли плили врізнобіч, то не судилося бути разом (Харківщина). З ними солідарні і всі наші респонденти, вбачаючи у «поведінці» вінка вірні прикмети кохання. У літе-

ратурі згадується і такий вид ворожіння: дівчина тичкою спускала вінок на дно річки; якщо він спливе наверх – чекає заміжжя цього року, коли ні – доведеться зачекати [5, с. 59-60].

Хлопці чекали на другому березі водойми, щоб упіймати віночок своєї дівчини, задалегідь домовившись, яким він буде. Дехто непомітно кидав камінці, щоб віночки парувалися або повертали до їхнього берега. Бувало, парубки, не дочекавшись, йшли вплав у воду або сідали на човни й ловили намічені їхніми дівчатами вінки, повертаючи які, отримували поцілунок [10, с. 178]. Таких щасливців на Полтавщині називали «преємець» – наречений. Проте хлопці знали, що не можна брати усі вінки підряд чи вінок закоханої в іншого дівчини, бо тим самим вони втручаються у долі інших. Про це співається у народній пісні: «Чий же то віночок пливе по воді? Ой Дана-Дана, поміж берегами по воді. То моєї Яринки віночок пливе. Ой Дана-Дана, у бистрій водиці віночок пливе. Пливе по долині у траві зеленій. Ой Дана-Дана, у траві зеленій віночок пливе. Не потопай вінку, зелений барвінку. Ой Дана-Дана, Купайло-Дана віночок пливе» [5, с. 312].

Щодо інших прикмет, які віщував пущений на воду купальський вінок, знову процитуємо В.Скуратівського: «Якщо віночок приставав до берега, вважалося, що його власниця вийде заміж. А коли одпливає далі або крутиться на місці – ще рік дівуватиме. Траплялося, вінок приставав до протилежного берега. Тоді дівчині судилося вийти заміж у сусіднє село» [19, с. 20].

За тим, як вінки плили (швидко, обертаючись, тонучи, зв'язавшись з іншими), загадували майбутню долю [20, с. 163]. Так, на Чернігівщині, якщо вінок запливе далеко і там пристане до берега, вважали, що дівчина у заміжжі буде жити далеко від дому, у тій стороні, в яку поплив вінок. Якщо вінок тонує відразу, це в різних місцевостях означало від розлуки з коханим до його смерті, а також, що хлопець розлюбив, і заміж за нього не вийти. За погану прикмету визнавали, коли вінок у воді розпадався. У кого вінок довше за всіх пропливе, та буде найбільш щасливою, а в кого лучинка довше горітиме – проживе довге життя. У с.Арапівка Троїцького р-ну Харківської обл. в кінці ХІХ ст. існували спеціальні заклинання на пуск віночків: «Пливи віночку туди, де живе мій милий! Ясна свічечка світи, не згасни! Бистра річечка не втопи віночка! Сонечко не спали його! Хай допливе він до моєї долі!» [10, с. 179]. За розповіддю Лідії Фасуляк у селах Хмельниччини у 1950-1960-ті рр. ст. дівчата дарували купальські вінки коханим, які зберігали їх до нового Купала, підтверджуючи своє бажання цілий рік бути разом із цією дівчиною. Вінки, віднесені до водойми, якщо вони не були спущені на воду або не відпливли від берега, відносили додому і клали на городі на огірки, що виражало символічне єднання чоловічого (огірок) і жіночого (вінок) начала. Ця символічна гра вогню, води, землі, плодів та вінків налаштовувала на гарний майбутній врожай. Про це згадує в записах, зроблених в етнографічній експедиції, відомий фольклорист і етнограф Павло Чубинський, стверджуючи, що вінок чи розірване купальське опудало носили на городи, вірячи, що від цього краще ростимуть огірки і капуста [18, с. 196].

Іноді за допомогою купальських вінків ворожили не на кохання, а на бажання. Якщо вінок пропливе якнайдалі – воно здійсниться, якщо через невеликий проміжок часу прибіє до берега, поблизу місця, де його пустили – ні, а впливе на середину води – рік пройде без проблем. Під час ворожіння біля води, дівчата намагалися пірнути так, щоб вода змила вінок з голови. Це вважалося за добрий знак та мало позбавити дівчину від зурочень та хвороб, які вода ніби змивала. Що стосується відомого купальського стрибання через вогнище, то здебільшого, під час стрибків дівчата намагалися притримували вінок на голові рукою, щоб борони Боже не впав, бо це – поганий знак. Однак у деяких селах Східної Слобожанщини, зокрема у с.Мостках, їх навпаки кидали у вогнище, щоб таким чином очиститися.

Як зазначалося, у давнину наші предки приписували рослинам купальських вінків, особливі цілющі якості, в тому числі здатність передбачати долю. Тому дівчата активно використовували їх і для інших ворожінь (не лише любовних), серед яких назвемо обряд з вінками, сплетеними з березових гілок та чотирьох трав (лопуха, Івана та Марії, чабрецю та медвежого вуха). Вінки залишали на ніч у дворі, а вранці дивилися – якщо зів'яв, дівчину чекає біда, якщо трави і квіти поникли – незначні неприємності, коли ж вінок залишився свіжий, цілий рік вона буде здорова і щаслива (Хмельниччина). Існувало схоже гадання, коли кожен член родини обирав серед рослин вінця, сплетеного з польового різнотрав'я, свою квітку, а вранці дивився: свіжі квіти пророкували здоров'я і бадьорість протягом року, а зів'ялі – тяжку хворобу і смерть (Харківщина). Ворожили на вінках, які брали з собою до лазні, а там, закривши очі, щосили кидали: у який бік вінок упаде, звідти й наречений прийде. На кохання ворожили і за допомогою звіробою, який здавна наділяли унікальною магичною силою. Зі звіробою плели вінок і кидали на дах: якщо він скочувався, дівчина у цьому році вийде заміж, якщо – ні, дівувати їй ще рік (Полтавщина).

Крім названих, відомо ще кілька видів вінків, які використовувалися в різних ритуалах купальського свята. Так, існував спеціальний великий вінок для обряду «Купальське омивання», виготовлений парами, що прагнули зачати дитину. Впливши до нього нечуй-вітер, що відвертає інші зазіхання, терлич-траву (зачаровує), полин (проганяє нечисть), петрів батіг (береже від чужих очей), материнку («аби дитя, що зачнуть, від роду не відбивалося»), любисток (п'янить пахощами рідного дому), вінок закріплювали по краях віконця після того, як молода дружина напоїла чоловіка напоєм з настояного кілька днів глоду, золотого кореня (родіоли) та польових котиків, який сприяв чоловічій силі (Львівщина, Полтавщина). Ще один купальський вінок – великий, у зріст людини – можна назвати оздоровчим: через нього на свято проходили всі учасники. Вважалося, що так вони оздоровлюють свій організм, захищають його їх від хвороб, сприяють швидшому одужанню (Хмельниччина). Подекуди вінки вішали в сінях біля дверей, затикали в стріхи, закидали через голови на дахи як обереги. Не можна було вінок викидати на смітник – це вважалося наругою над святощами. Існувало повір'я, що вінки, сплетені з купальських трав можуть уберегти хату від пожежі, грому, блискавки і буревіїв.

Через купальський вінок переливали воду для освячення, умивалися, протягували предмети, дивилися, цілувалися тощо [10].

Магічною силою наділявся вінець, сплетений вагітною жінкою – вважалося, що він дає плодючість полям і худобі [1, с.478]. Вінок, звитий незайманою дівчиною означав чистоту посіву [7]. Вінець, який довго залишався свіжим – на добро, зів'ялий – недобрый знак, якщо розвився чи розірвався – чекай біди. Вінки підкладали під подушку, щоб побачити віщий сон. Дівки і одинокі жінки в Купальську ніч закидали їх на дерева: якщо одразу зачепився за гілку – буде мати чоловіка. Деякі дослідники трактували купальський вінок із причепленою до нього свічкою («спопеляючий» аспект кохання), пущений вночі за водою, як поетичну символізацію пристрасного любовного зв'язку [5, с. 43]. Чебрецеві вінки святили і зберігали протягом року. Під час хвороби людей чи тварин напували зіллям, настояним на травах із тих вінків [13]. Та й взагалі, після Купала вінки використовувалися для лікування. Якщо в домочадців чи домашніх тварин виникали хвороби, їх напували чи обмивали травами з цього вінка або спалювали вінки для обкурювання людей, тварин і приміщень [7]. Маленьких дітей купали у воді, настояній на вінкових травах або «протягували» через нього. Дим від палаючого вінка вважався цілющим: ним обкурювали приміщення і господарські будівлі. Купальський вінок одягали на посуд, він був знаком достатку (тепер цій меті слугує рослинний орнамент довкола глечиків, який художники називають вінцем). Одягали їх на плодові дерева, щоб до осені на них виростили стиглі й здорові плоди. За допомогою купальських вінків прагнули захистити себе, худобу, своє майно від злих чар.

До свята молодь виготовляла ляльок чи опудал Купала і Марени, яких на завершальному етапі топили у воді, закопували у землю чи спалювали – відголоски жертвоприношення, пов'язаного з культом плодючості [19, с. 197-198]. Опудал прикрашали квітами, стрічками, намистом і вінками [15, с. 99]. Робили їх з кропиви, полину, гілок вишні й самих вишень. Взявшись за руки, дівчата ходили навколо Купала й Марени, співали пісні про долю і кохання. Наприкінці купальського дійства, коли Марену несли до річки й топили, віночки розвішували на деревах. Дехто з дівчат брав їх із собою, щоб прилаштувати в хаті чи у стайні як оберіг від нечистої сили. Своєрідним варіантом жертви був поширений обряд ворожіння на вінках, за яким під дерево садили прибрану дівчинку із зав'язаними очима «Купайлочку-Фортуну», «роль якої полягала в тому, щоб бути своєрідною жертвою Дереву життя (спалення антропоморфічного зображення і є відгомонам людського жертвоприношення)» [14, С.164]. Біля неї клали сплетені заздалегідь вінки із свіжих та зів'ялих квітів. Вона давала кожній дівчині вінок, що був символом її майбутньої долі. Цей обряд супроводжувався піснями-замовляннями.

Надвечір хлопці і дівчата ішла до лісу, співали пісні і несли гільце – вершок черешні, вишні, яблуні, клена, встановлювали його в землю, оздоблювали квітами, цукерками, випічкою у вигляді пташок, стрічками. На вершечок настромлювали віночок з барвінку, в кількох місцях прив'язували кропиву і колючі будяки. Водили хороводи, грали поряд з гільцем.

Цікаво, що при всіх регіональних, локальних особливостях української етнічної культури, традиції, пов'язані з купальськими вінками є тотожними у різних кутках України. Для вінкоплетин використовували лише живу рослинність (на відміну від весільних вінків), всі трави, квіти та ягоди мали символічне навантаження. Збігаються і форми ворожіння на вінках і його тлумачення. Вінок став символом цього свята, а згодом й символом української традиційної культури.

Протягом ХХ століття під впливом низки чинників свята календарно-землеробського циклу зазнали суттєвих деформацій. Втрачалася їх структурна цілісність, забувалася обрядова символіка й семантика. Але й тут доля Івана Купала вирізнялася від інших календарних свят, які радянською ідеологією сприймалися виключно як релігійні. Провідні християнські свята (Різдво й Великдень) були під суворою заборонаю. З кінця 1950-х – початку 1960-х рр. на новому етапі розвитку обрядотворчості, поштовхом для якого стали глибинні соціальні та політичні зміни в СРСР, Івана Купала було відроджено як сучасне свято сезонного циклу. У багатьох областях України купальські звичаї і обрядовість використовувались як складова Дня радянської молоді, Свята Серпа і молота тощо. Про це свідчать численні приклади. Типовим документом можна вважати прийняту в 1963 р. постанову бюро сільського обкому КПУ і виконкому обласної сільської Ради депутатів Луганської області про проведення Дня молоді, свята серпа і молота у радгоспах та колгоспах області. У цій постанові наказувалося провести свято 7 липня на берегах річок просто неба, запалювати вогні та влаштовувати огляди художньої самодіяльності. Вінки з живих квітів та колосся використовували і як естетичний елемент вбрання учасників свята і при нагородах переможців соцзмагань. У 1970-і роки свято Івана Купала набуло розповсюдженості як частина циклу трудової обрядовості та молодіжних свят радянської України. Про це свідчать доповідні записки працівників відділу пропаганди і агітації ЦК КПУ з питань культурно-освітньої роботи. Вінки активно застосовувалися як атрибутика свята, але їх символічне значення сприймалося вже дуже спрощено.

В радянський період свято Івана Купала було улюбленим в Україні та мало підтримку на державному рівні (що можна розцінювати як своєрідний наслідок застережливого ставлення до нього церкви). На нього намагалися покласти певне ідеологічне і соціальне навантаження, але попри такі спроби, свято зберігало своє архаїчне звучання. Традиція плетіння вінків на Купала зберігалася, але здебільше як естетичний елемент традиційної культури.

Після 1991 р. популярність свята Івана Купала поступово стала зростати, а відтак, відроджувалася традиція вінкоплетин, як його обов'язкової складової. Отже, можна припустити, що свято Івана Купала концентровано увібравши в себе основні аграрні культури, могло бути провідним у річному коловороті наших пращурів. А купальський вінок та традиції й обрядовість, які були з ним пов'язані увійшли в архетипи української свідомості. Протягом ХХ ст., особливо у другій його половині, утративши своє глибинне символічне навантаження, традиція вінкоплетин та обрядові дії, пов'язані з вінками, перетворилися на улюблену ігрову забаву, а сам вінок – на етнічно забарвлений яскравий естетичний елемент.

РЕЗЮМЕ

У роботі на основі значного масиву етнографічних джерел досліджено особливості українського купальського вінка та трансформаційні зміни, які відбулися з традицією плетіння та використання вінків на Івана Купала в Україні у другій половині ХХ ст. В статті виокремлюються магічно-оберегові функції вінків та їх місце у структурі свята Івана Купала. Особливу увагу приділено символічному навантаженню купальських вінків, систематизації їх за композиційним складом та використанням.

Ключові слова: вінок, обрядовість, традиція вінкоплетин, свято Івана Купала, культ рослинності, аграрні культури.

РЕЗЮМЕ

В последние десятилетия в украинском обществе сформировался стойкий интерес к своей традиционной культуре, на которую возлагают задачи возрождения духовности, моральных ценностей народа. Одним из проявлений традиционной культуры являются праздники календарно-земледельческого цикла, в частности праздник Ивана Купала. Он сохранил выраженную языческую самобытность и архаические формы. Обязательным атрибутом праздника был венок – объединение растительного и солярного культов, символ календарного круговорота, солнечного света, бесконечности, судьбы и девичьей чистоты. С венками связаны практически все обрядовые и игровые действия праздника. В статье рассматривается купальский венок как отдельное явление украинской этнической культуры.

В работе на основе значительного массива этнографического материала, как опубликованного, так и собранного авторами в разных регионах Украины, исследованы особенности украинского купальского венка и те трансформации, какие произошли с традицией плетения и применения венков на Ивана Купала в Украине во второй половине ХХ ст. В статье выделены магично-обереговые функции венков и их место в структуре праздника Ивана Купала. Особое внимание уделено символическому значению купальских венков. Предложена их систематизация исходя из композиции и использования.

В результате проведенного исследования выявлено, что при всех региональных, локальных особенностях украинской этнической культуры, традиции, связанные с купальскими венками практически идентичны в разных районах Украины. Для плетения венков использовали исключительно живую растительность (в отличие от свадебных венков), все травы, цветы и ягоды (всего 12, 4 или один вид) имели символическое значение. Совпадали и формы гадания на венках и их пояснение. В статье выяснено, что на протяжении ХХ столетия под влиянием различных факторов, праздник Купала существенно деформировался: утрачена его структурная целостность, забыта обрядовая символика и семантика. В 1960-е – 1980-е годы Купала был частью цикла трудовой обрядности и молодежных праздников советской Украины. Это можно расценивать как своеобразное следствие предвзятого отношения к нему церкви (остальные календарные праздники трактовались властями как религиозные и были запрещены). Венки из живых цветов и колосьев

использовали как эстетическая часть одежды участников праздника и при награждениях победителей соцсоревнований и как игровой элемент. Их символическое значение воспринималось очень упрощенно.

В завершение статьи подводятся итоги проведенного исследования. Купальский венок, традиции и обрядность, связанные с ним вошли в архетипы украинской ментальности. Утратив свое глубокое символическое значение, традиция плетения венков и обрядовые действия, связанные с венками, трансформировались в любимую игровую забаву, а сам венок – в яркий эстетический элемент с этническими акцентами.

Ключевые слова: венок, обряды, традиция плетения венков, праздник Ивана Купала, культ растительности, аграрные культы.

SUMMARY

On the basis of ethnographic sources the article studies tradition of wickerwork of chaplets for celebration of Ivan Kupala Bathed in Ukraine. The authors have analyzed a symbolism of plants from which the chaplets are made and traditions which they are accompanied by. The article studies magic rituals with chaplets which are performed during the Kupala holiday. The authors have considered transformations which happened with tradition of wickerwork of chaplets at the Kupala holiday.

Keywords: chaplet, rituals, tradition of wickerwork of chaplets, the holiday of Ivan Kupala, cult of vegetation, agrarian cults.

Примітки:

1. Фрезер Дж. Дж. Золотая ветвь: исследование магии и религии / Дж. Дж. Фрезер; пер. с англ. – М.: Политиздат, 1980. – 831 с.
2. Токарев С.А. Обряды и обычаи, связанные с растительностью / Токарев С.А., Филимонова Т.Д. // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев. – М.: Наука, 1983. – С. 145–160.
3. Пархоменко М. Вінок у купальському святі / М.Пархоменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: iriyo.io.ua/s5807
4. Пастушенко В. Український вінок / В.Пастушенко // Дивослово. – 1994. – № 3. – С.43–46.
5. Лозко Г. Коло Свароже. Відроджені традиції / Г.Лозко. – К.: Український письменник, 2004. – 222 с.
6. Іларіон (Огієнко). Дохристиянські вірування українського народу: Історія релігії / Іларіон (Огієнко), митрополит. – К.: АТ «Обереги», 1992. – 424 с.
7. Мицик В. Ясне-красне Купало. Народні традиції успадковувати й розвивати, а не перелицьовувати / В.Мицик // Українська культура. – 1991. – № 5.
8. Піхота В. Купало – свято літнього сонця Піхота Велимир // «Рідна віра»: сайт Руського православного кола [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.svit.in.ua/>.

9. Давидюк В. Походження та семантика деяких купальських обрядів Давидюк Віктор // Фольклористичні зошити. – 2008. – Вип.11. – С.3–29.
10. Пархоменко Т.П. Традиційна купальська обрядовість Рівненщини / Т.П.Пархоменко // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею: Матеріали наукової конференції 24-25.11.2005 р. – Рівне, 2005. – Вип. 3. – С.98–105.
11. Пенькова О.Б. Свято Івана Купала в Україні (друга половина ХХ ст.): традиції та обрядовість, пов'язані з охороною здоров'я // Пенькова О.Б. // Медицина в художніх образах: Статті. Вип.2 / Уклад. і голов. ред. Заболоцька К.В. – Донецьк: Національна спілка письменників України, журнал «Донбас», 2003. – С.136–141.
12. Артюх Л.Ф. Українська народна кулінарія: Історико-етнографічне дослідження / Л.Ф.Артюх. – К.: Наукова думка, 1977. – 154 с.
13. Болторович З.Є. Народна медицина українців / З.Є.Болторович. – К.: Наукова думка, 1990. – 232 с.
14. Лановик М.Б. Українська усна народна творчість: Підручник / Лановик М.Б., Лановик З.Б. – 2-е вид., стер. – К.: Знання-Прес, 2003. – 591 с.
15. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис / Олекса Воропай. – Мюнхен: Українське видавництво, 1966. – 456 с.
16. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології / Хведір Вовк. – К.: Мистецтво, 1995. – 335 с.
17. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: книга II, том четвертий (Літній цикл) / С.Килимник. – К. «Обереги», 1994. – 528 с.
18. Чубинський П. Мудрість віків / П.Чубинський // Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського: у 3 кн. Кн.1. – К.: Мистецтво, 1995. – 222с.
19. Скуратівський В.Т. Вінець / В.Т.Скуратівський. К: Видавництво УСГА, 1994. – 240с.

Рукопис до редакції надійшов 26.09.2013 р.